

ФОНДОВІ КОЛЕКЦІЇ. ОКРЕМІ ЗНАХІДКИ

ТРИПІЛЬСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ БІЛЬЧЕ-ЗОЛОТЕ ПАРК I (за матеріалами розвідки Валентини Кравець 1952 року)

Яна ЯКОВИШИНА

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
вул. Винниченка, 24, 79008, м. Львів, Україна,
e-mail: jkovyshyna@ukr.net*

Більче-Золоте Парк I відноситься до заліщицької групи пам'яток, відтак для визначення його місця (мікрохронології) в середині групи розглянуто розписи на кераміці та проведено порівняльний аналіз із декором посудин інших поселень. Окремо звернено увагу на мотиви, елементи орнаменту та колористичні рішення. Введено до наукового обігу знахідки, виявлені в 1952 р. Систематизовано та доповнено цей матеріал уже відомими в літературі посудинами, розкопаними наприкінці XIX ст.

Пам'ятка має три різночасові шари Трипілля: VI–VII (Більче-Золоте Парк I), VII (Більче-Золоте Парк II) та VIII (Більче-Золоте Парк III). Акцентовано увагу на нижньому шарі Більче-Золотого, який належить до часу Трипілля VI–VII, і саме на нього натрапили Валентина Кравець та Ігор Свешніков під час розвідок 1952 р., коли зусиллями трипільського загону Подільської археологічної експедиції у Більче-Золотому Парку проводили шурфування. Зазначено, що результати розвідок не були опубліковані, а матеріали зберігаються у фондах Археологічного музею Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Вказано, що керамічний комплекс Більче-Золотого Парку I демонструє подібність з іншими пам'ятками заліщицької групи. Встановлено, що порівняння за мотивами й елементами орнаменту показує, що найближчі аналогії знайдено у кераміці Заліщиків і Бучача. При детальному огляді помітно, що за колористикою та мотивами, начиння Більче-Золотого Парку I найбільше відповідає заліщицькому; крім того, деякі орнаментальні рішення (кола в розписі кубків, шаховий орнамент і «сітка»), трапляються на кераміці цих двох поселень та відсутні на інших пам'ятках групи. Спостережено, що в керамічному комплексі Більче-Золотого Парку I відсутні такі архаїчні стилі, як β (розпис чорною й білою фарбами, який утворює негативний орнамент, побудований спіралями та волутами) та найраніші варіанти стилю α, які, хоч і в незначній кількості, присутні у Заліщиках. Підсумовано, що характеристики столового посуду Більче-Золотого Парку I свідчать про його більшу близькість із Заліщиками, ніж із Бучачем, який є однією з найпізніших пам'яток групи.

Ключові слова: Більче-Золоте Парк, Трипілля, керамічний посуд, розписний орнамент, заліщицька група.

Трипільське поселення Більче-Золоте Парк I має тривалу історію дослідження (понад 100 років). Частину матеріалів із нього опубліковано, частину – ні. Для визначення місця пам'ятки всередині заліщицької групи необхідно ввести до наукового обігу всі відомі матеріали.

Першими поселення досліджували Адам Кіркор і Готфريد Оссовський ще наприкінці XIX ст. А. Кіркор у звіті описував крем'яні сокири, які знайшов на поселенні [Kirkor, 1877, s. 14]. Пізніше розкопав тут трипільські площадки й досліджував печеру Вертебу поблизу села [Kirkor, 1879, s. 36].

У 1892 р. у Більче-Золотому проводив розкопки Г. Осовський. У звіті він писав про відкриття цегляних гробів (трипільських площадок) на території перед палацом, як і в Більче-Золотому Парку [Ossowski, 1895, s.3] (рис. 1). Трактував площадки залишками давнього цвинтаря, оскільки на той час ще не було достеменно визначено їхнього застосування. У першій половині XX ст. точилися наукові дискусії щодо призначення знайдених трипільських площадок (точок). Одні дослідники доводили, що це залишки житлових споруд чи гончарень, інші вважали площадки трипільських поселень місцями поховання або рештками похоронного обряду – спалення небіжчика. Лише наприкінці 1930-х років результати масштабних розкопок Трипільської експедиції дали змогу Тетяні Пасек та Євгенові Кричевському довести концепцію площадок як залишків жител [Пасек, 1940, с. 9–41; Кричевский, 1940, с. 479–592].

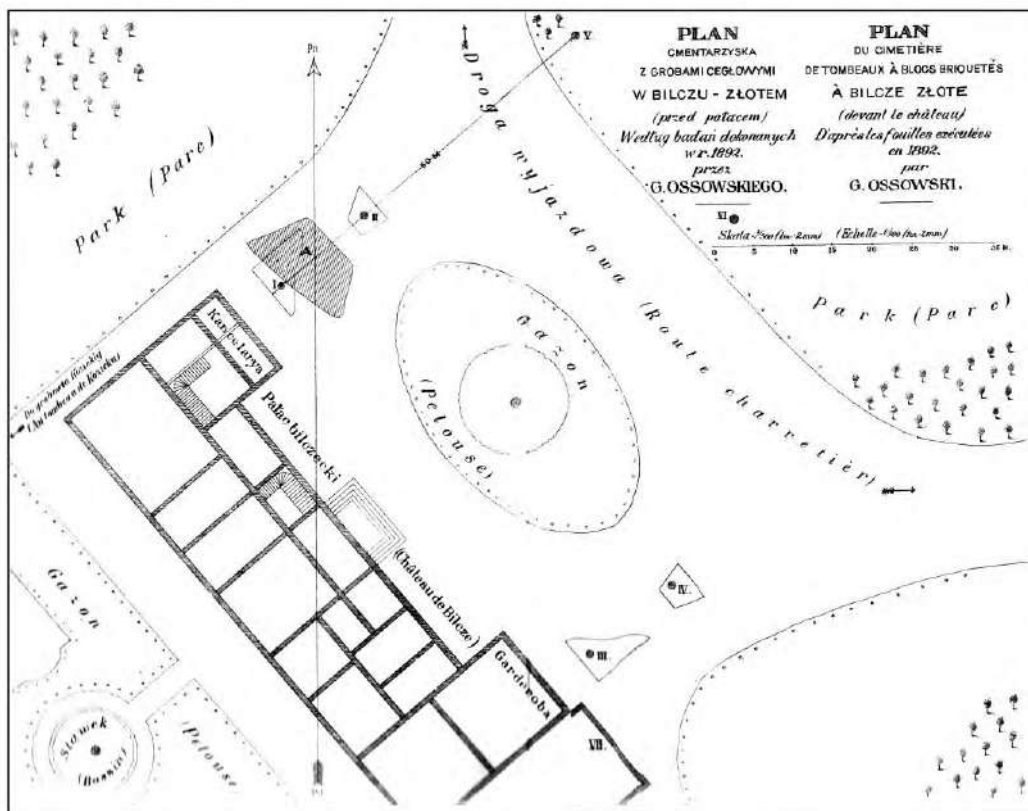

Рис. 1. Більче-Золоте Парк. План розкопу Г. Осовського в 1892 р. (за Ossowski, 1895, tab. I)

Fig. 1. Bilche-Zolote Park. Plan of the area excavated by G. Ossowski in 1892 (by Ossowski, 1895, tab. I)

Готфрід Осовський встановив на пам'ятці два культурних шари, відокремлені один від одного шаром завтовшки 1 м. Дослідник відзначив різницю між шарами, які, на його думку, були «створені людьми одного племені у різному часі» [Ossowski, 1895, s. 24]. Відповідно до культурних верств, Г. Осовський виокремив дві форми площадок та подав своє бачення їхньої побудови та призначення: «... давніші – вкопані, де на низ клалися речі побуту, обкладалися глиняною масою, посипалися рештками та обпаленою глиною, пізніші гроби розкидані безсистемно, та утворюють цвинтар часів кам'яного неолітичного віку» [Ossowski, 1895, s. 26]. Це дійство він пов'язував із релігійними уявленнями населення того часу. Розписний посуд нижнього шару відноситься до заліщицької фази. Верхній датується етапом Трипілья СІ. Для мене цікавий нижній шар Більче-Золотого, який відноситься до часу Трипілья VI–VII. Тут знайдено посудини з поліхромним і монохромним розписом, яким вкрито 2/3 поверхні

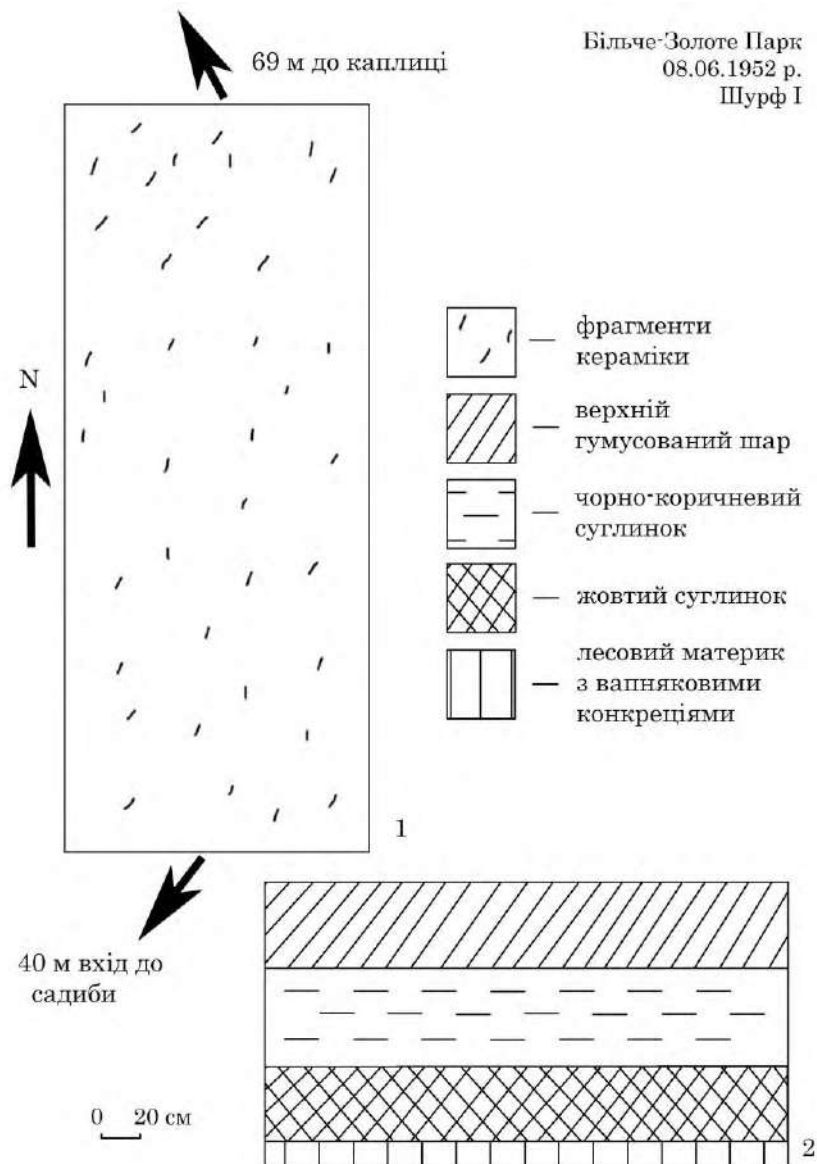

Рис. 2. План розкопу в Більче-Золотому Парку В. Кравець 1952 р. (польове креслення В. Кравець із доопрацюванням автора)

Fig. 2. Plan of the area excavated by V. Kravets in Bilche-Zolote Park of in 1952 (field drawing of V. Kravets with additions of author)

посудин та, у рідкісних випадках, увесь посуд. Трапляються грушоподібні посудини з високою майже циліндричною шийкою, кубки з погано профільованими плічками та шийкою, шоломоподібні покритишки та конічні миски. Походження цієї кераміки, її випал і розпис Г. Оссовський виводив із Греції, вважаючи, що трипільські племена привласнили здобутки вищої грецької культури під час колонізації [Ossowski, 1895, s. 28]. Зрозуміло, його висновки були даниною тогочасним теоріям щодо походження трипільської культури, і не викликають подиву та пояснюються тим, що дослідники вперше стикнулися із трипільськими старожитностями й уявлення про їхнє датування були ще досить умовними. Матеріали з розкопок кінця XIX ст. опубліковані [Ossowski, 1895; Kadrow, 2013] та зберігаються у Краківському археологічному музеї.

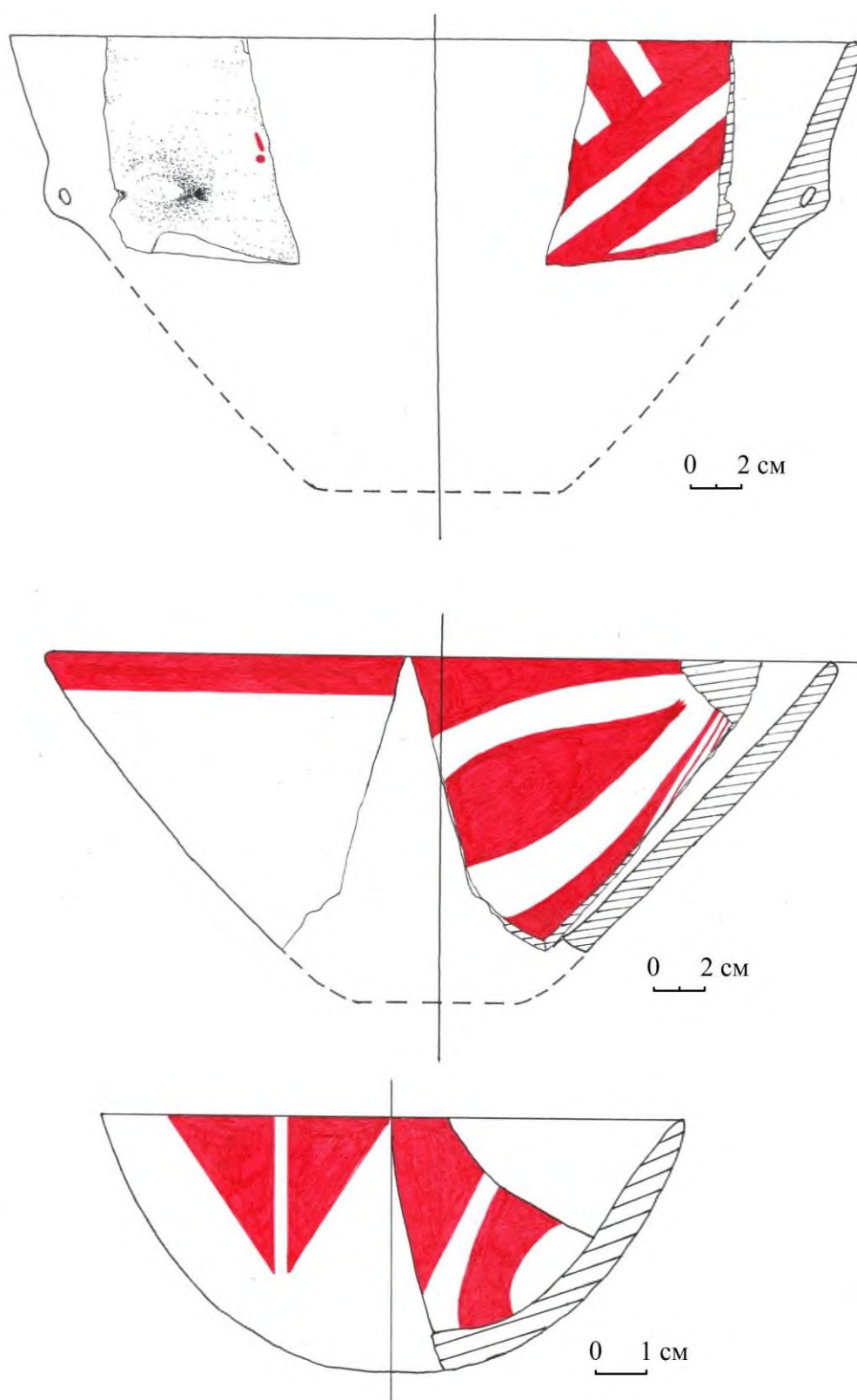

Рис. 3. «Столовий» посуд Більче-Золотого Парку I із розвідок В. Кравець у 1952 р.
Fig. 3. «Tableware» from Bilche-Zolote Park I from surveys conducted by V. Kravets in 1952

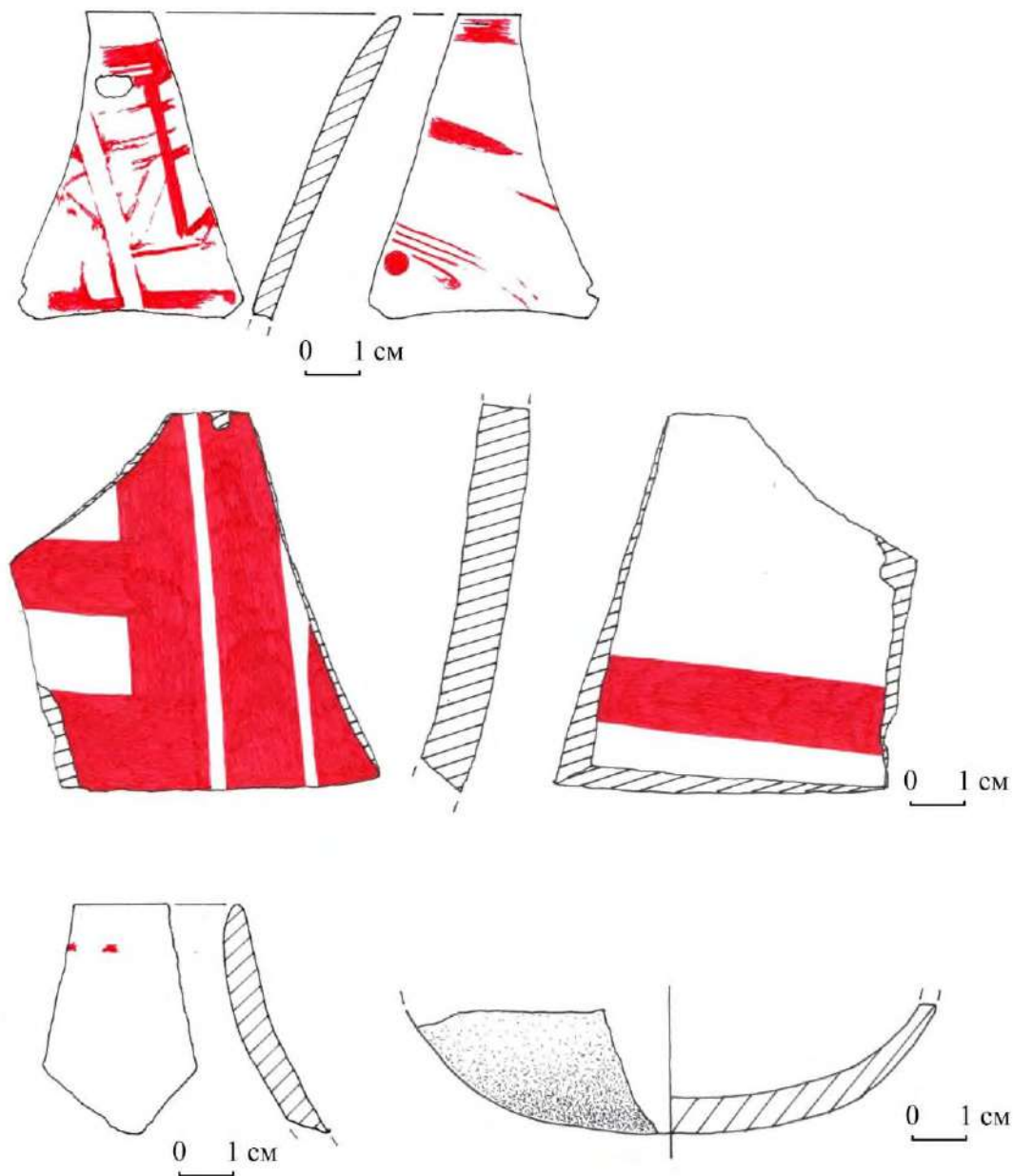

Рис. 4. «Столовий» посуд Більче-Золотого Парку I із розвідок В. Кравець у 1952 р.

Fig. 4. «Tableware» from Bilche-Zolote Park I from surveys conducted by V. Kravets in 1952

Влітку 1952 р. Інститут суспільних наук АН УРСР (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) організував Подільську археологічну експедицію під керівництвом Маркіяна Смішка. У її складі працював трипільський загін, яким керувала В. Кравець [Кравець, 1953, с. 1]. Окрім запланованих розкопок на пізньотрипільському поселенні поблизу с. Сухостав, загін за участю І. Свешнікова здійснив розвідки на пізньотрипільських пам'ятках (Бучач, Більче-Золоте Парк та Вертеба), відомих за літературою та матеріалами, які зберігалися у Львівському історичному музеї. Також було уточнено місця трипільських поселень поблизу сіл Росохач, Пищатинці, Улашківці Тернопільської обл. У Більче-Золотому Парку заклали шурф 4×1,5 м (рис. 2). У ньому знайдено велику кількість

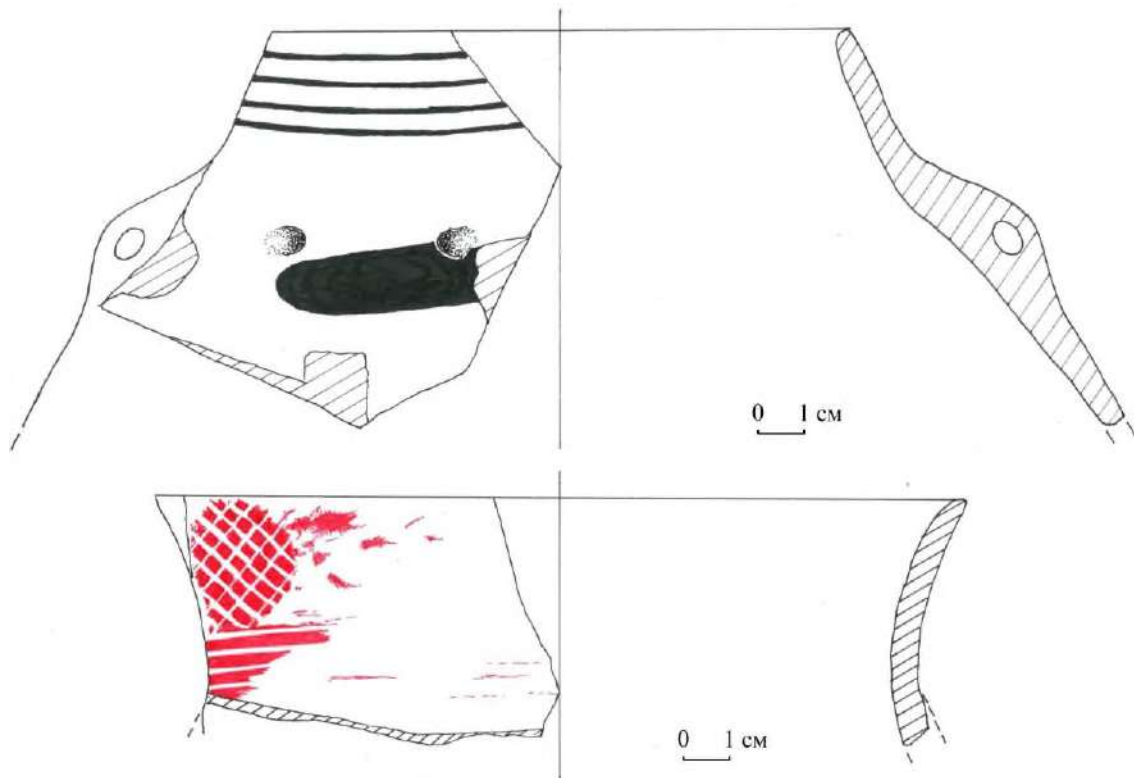

Рис. 5. «Столовий» посуд Більче-Золотого Парку I із розвідок В. Кравець у 1952 р.

Fig. 5. «Tableware» from Bilche-Zolote Park I from surveys conducted by V. Kravets in 1952

уламків кераміки та глиняної обмазки, частину зернотерки, крем'яну пластину з ретушшю та невеликий фрагмент мідного виробу [Кравець, 1953, с. 6–7]. Матеріали не були опубліковані та зберігаються у фондах Археологічного музею Інституту українознавства ім. І Крип'якевича НАН України.

Михайло Сохацький у 1991–1993 рр. провів дослідження кількох важливих трипільських поселень: Глибочок, Більче-Золоте Парк, Більче-Золоте Вертеба [Сохацький, 1993, с. 10]. У Більче-Золотому (садиба Б. Федуса) зібрано підйомний матеріал – уламки мальованого посуду. Морфологія посудин встановлена на основі великих фрагментів, оскільки цілих не знайдено [Сохацький, 1992, с. 8]. Підйомний матеріал із поселення, який зібрав М. Сохацький, зберігається в Борщівському краєзнавчому музеї¹.

Поселення Більче-Золоте Парк має три різночасові шари Трипілля: VI–VII (Більче-Золоте Парк I), VII (Більче-Золоте Парк II) та CI (Більче-Золоте Парк III). Саме на нижній, який належить до часу Трипілля VI–VII, натрапили В. Кравець та І. Свешніков під час розвідок у 1952 р. Систематизуючи цей матеріал, доповню його вже відомими в літературі посудинами, розкопаними наприкінці XIX ст.

Керамічні знахідки поділено на дві умовні групи: «кухонний» і «столовий» посуд. На основі фрагментів (цілих не збереглося) можна виокремити такі форми столового посуду.

Миски конічні, розписані на внутрішній та зовнішній поверхнях. На одній присутнє вушко з горизонтальним наскрізним проколом. Часто композиційне рішення на поверхнях

¹ Користуючись нагодою, висловлюю глибоку вдячність Михайлу Сохацькому за можливість детально оглянути збірку.

обох сторін ідентичне – це трикутники або «ялинка» під вінцями посудин, інколи «ялинка» вкриває всю поверхню. Розпис лише біхромний – червоною та білою фарбами (рис. 3, 1, 2). Невеликі конічні миски з округлим денцем. Вони розписані з внутрішньої та зовнішньої сторін червоною та білою фарбами (рис. 3, 3). Ще два фрагменти, ймовірно, також репрезентують миски, оскільки на поверхні простежується типовий для них орнамент (рис. 4, 1, 2).

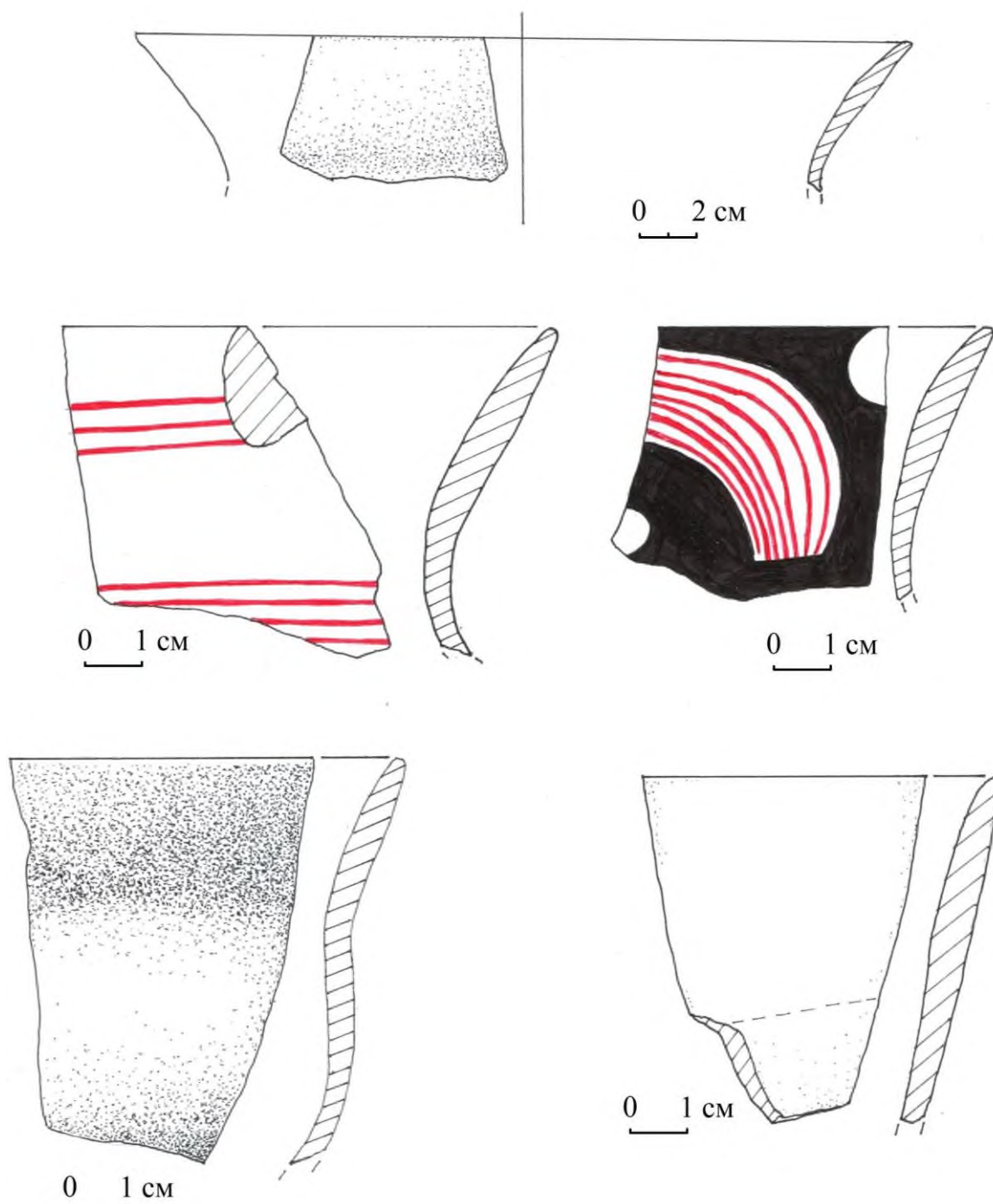

Рис. 6. «Столовий» посуд Більче-Золотого Парку I із розвідок В. Кравець у 1952 р.

Fig. 6. «Tableware» from Bilche-Zolote Park I from surveys conducted by V. Kravets in 1952

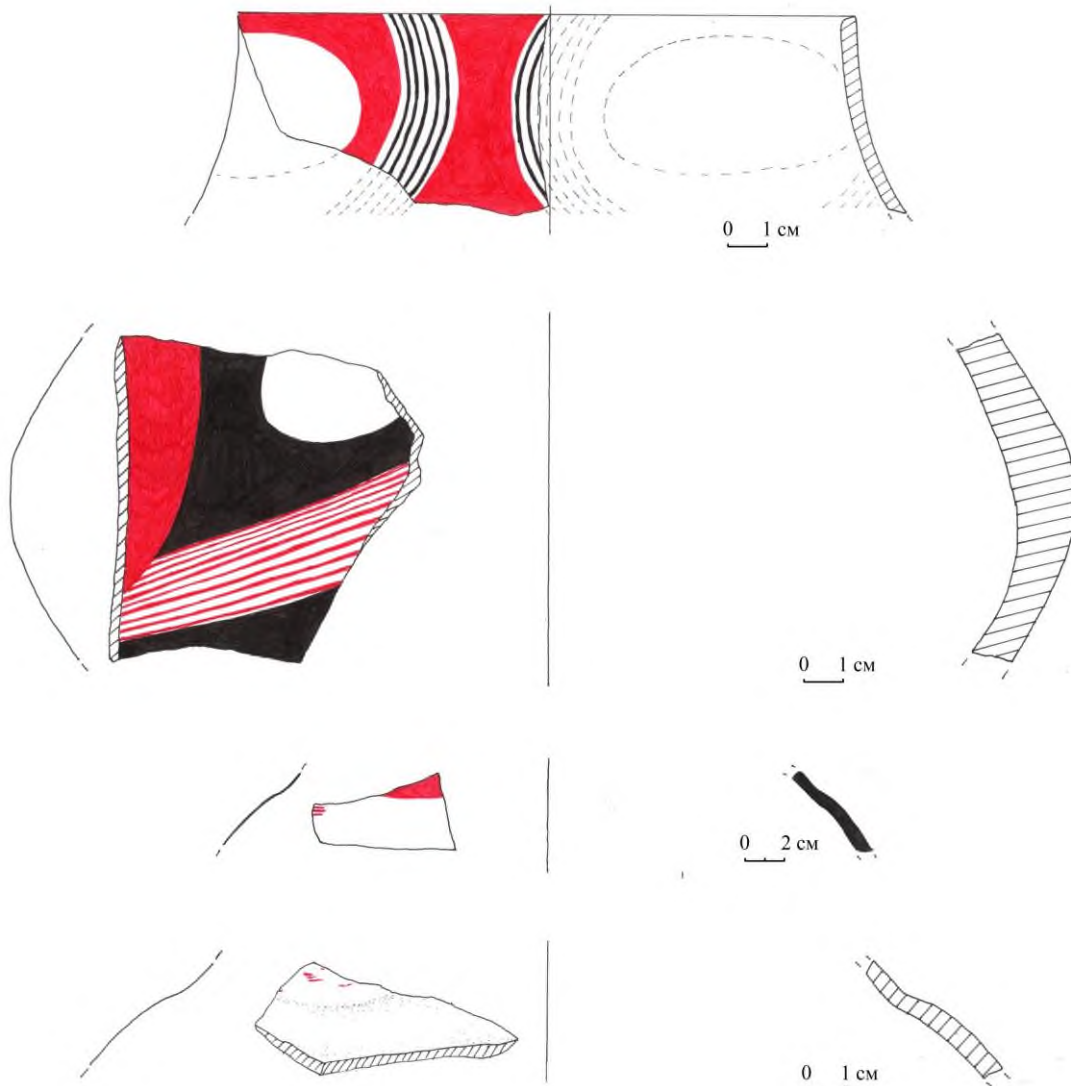

Рис. 7. «Столовий» посуд Більче-Золотого Парку I із розвідок В. Кравець у 1952 р.

Fig. 7. «Tableware» from Bilche-Zolote Park I from surveys conducted by V. Kravets in 1952

Кубки з округлим денцем і погано профільованими плічками та шийкою (рис. 4, 3, 4). Розпис на цих фрагментах не зберігся. Про орнамент можемо скласти уявлення з опублікованих матеріалів [Kadrow, 2013, pl. 115, 2, 3]. У кубків розписана вся зовнішня поверхня, окрім денця. На внутрішній, під вінцями, проводили горизонтальну лінію або кілька діагональних смуг. Традиційно для заліщицьких кубків орнамент поділено на зонально-вертикальні пояси. У метопах – композиція з діагональної смуги, заповненої тонкими лініями, зверху та знизу вписано по «краплі» або «листу». Виконання передбачало використання біхромії (червоної і білої або чорної і білої фарб) чи поліхромії (червоної, чорної та білої фарб). Цікавий розпис чорними й коричневими колами по білому тлу. Таке орнаментальне рішення у межах заліщицької групи простежується лише на кубку із Заліщиків. Подібний віднаходимо на кубках раніших пам'яток, як-от Незвисько II [Смірнова, Черниш, 1956, табл. XII, рис. 4], Аріушд [Laszlo, 1924, pl. III, 6–8], Фрумушика [Matasă, 1946, pl. VI–XII; Dumitrescu, 1974,

fig. 111], Ізвоаре [Vulpe, 1957, fig. 138, 2; 139, 2; 157, 1; 167, 1], Тирпешть [Marinescu-Bîlcu, 1981, fig. 168, 1; 173, 2, 3; 174, 1] та Дрегушень етапу Кукутень А4 [Marinescu-Bîlcu, 1989, fig. 14, 5; 2000, fig. 121, 1]. У кераміці Більче-Золотого Парку I та Заліщиків такий розпис зберігся, напевно, як архаїзм [Яковишина, Куценяк, 2016, с. 64].

Подібна до кубків посудина з плавним профілем, невисокою конічною шийкою, округлим тулубом. На переході від шийки до плічок розташовані невеликі вушка з наскрізними горизонтальними отворами (рис. 5, 1). Схожа форма віднайдена на трипільському поселенні Бабин (ур. Яма). Орнамент погано зберігся – можна помітити, що це розпис чорною фарбою. Під вінцями має вигляд тонких горизонтальних паралельних ліній, на тулубі – широка чорна смуга.

Горщики представлені вінцями посудини з біхромним розписом (рис. 5, 2). На червоному тлі білою фарбою виконано орнамент – тонкі паралельні горизонтальні лінії на переході від шийки до плічок і «сітка» білих ліній під вінцями. Видається, що «сіткою» було заповнене коло. Подібний орнамент присутній на грушоподібній посудині із Заліщиків – там кола, заповнені «сіткою», виконані на тулубі посудини. Таке орнаментальне рішення не властиве для кераміки заліщицьких пам'яток і трапляється на раніших часу VI.

Покришки з округлим верхом та розхиленими вінцями (рис. 6, 5). Розпис не зберігся. Ціла посудина відома з публікацій [Kadrow, 2013, pl. 114, 3]. Вона прикрашена розписом із використанням червоної фарби на білому тлі. Орнамент вкриває як зовнішню, так і внутрішню поверхні. Цікаво, що профіль цих посудин дуже плавний, не так чітко окреслений, як на більшості заліщицьких покришок.

Грушоподібні посудини з високою майже циліндричною шийкою (рис. 7, 1) або конічною короткою, яка звужується ближче до країв вінець (рис. 7, 3, 4). Орнамент розподілений на два горизонтальні пояси: під вінцями та на тулубі. На представленому зразку розпис тулуба виконано тангентним поліхромним орнаментом (червона, чорна й біла фарби) (рис. 7, 2). Під вінцями проводили горизонтальні лінії або композиції з овалів, кіл, смуг тонких ліній. На опублікованій посудині [Kadrow, 2013, pl. 114, 1] також помітні два пояси розпису – композиція з овалів під вінцями і тангентний поліхромний орнамент на тулубі.

Біноклеподібна посудина представлена лише частиною перемички, розписаної червоною та білою фарбами зигзагоподібним орнаментом (рис. 8). Частину ще одної опубліковано [Kadrow, 2013, pl. 114, 2]. Вона являє собою половину біноклеподібної посудини, прикрашеної колами, овалами й «гірляндами», негативний розпис виконано червоною та чорною фарбами на білому тлі.

У керамічному комплексі поселення наявна також амфора з високими розхиленими вінцями та двома вушками з горизонтальними отворами [Kadrow, 2013, pl. 115, 1]. Орнаментована вся зовнішня поверхня, окрім денця, тонкими та товстими горизонтальними лініями, під вінцями – трикутниками. Внутрішня поверхня розписана під вінцями підтрикутними фігурами, побудованими зі смуг тонких ліній. Виконано композиції червоною фарбою на білому тлі.

Серед фрагментів багато вінець керамічного начиння. Вони розхилі й часто вкриті орнаментом з обох сторін. Визначити морфологію цілих посудин за ними складно, оскільки деякі можуть належати як покришкам, так і амфорам, горщикам, розтрубам біноклеподібних посудин. Також є серія невеликих уламків бочків посудин. Вони не дають можливості відтворити форму виробів, проте зберегли орнамент на поверхні й корисні при визначенні стилів розпису (рис. 9, 10). Виокремлюються уламки великих посудин із масивними вушками, які мають отвори, зроблені горизонтально (рис. 11).

Кухонний посуд представлено трьома уламками, два з них прикрашені заглибленим орнаментом вінця посудин із сірої та світло-помаранчевої глиняної маси з домішками шамоту (рис. 12).

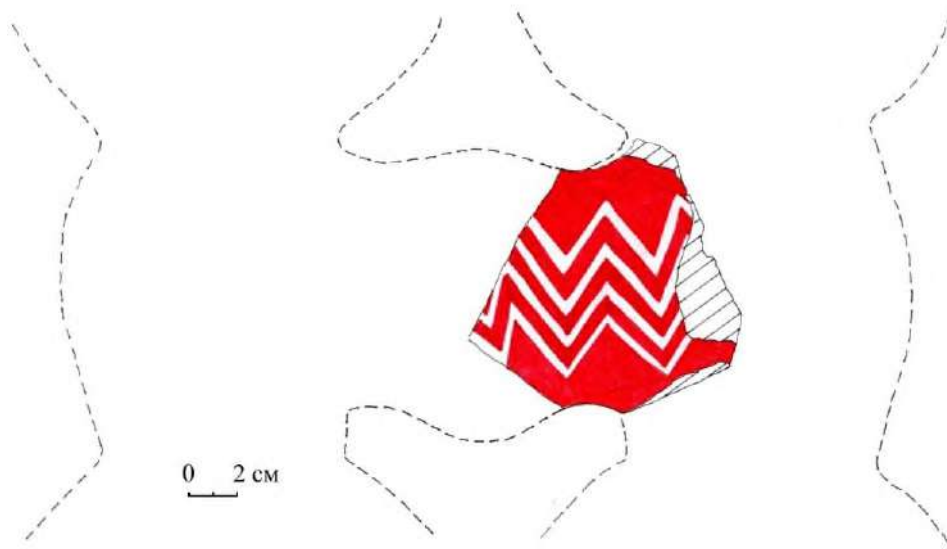

Рис. 8. «Столовий» посуд Більче-Золотого Парку I із розвідок В. Кравець у 1952 р.

Fig. 8. «Tableware» from Bilche-Zolote Park I from surveys conducted by V. Kravets in 1952

Перші спроби визначення місця Більче-Золотого Парку I серед трипільських пам'яток з'явилися ще при його відкритті. Накопичений матеріал дав змогу Г. Оссовському атрибуувати поселення – зіставив Більче-Золоте Парк із Городницею над Дністром, Васильківцями, Вигнанкою на основі аналізу крем'яних, кістяних знарядь і глиняного посуду. Пізніше, у міжвоєнний час, Левко Чикаленко порівнював керамічні комплекси цих поселень за орнаментом і формами посуду. Аналіз кераміки засвідчив існування певної групи трипільських пам'яток у Придністер'ї, яку репрезентують зазначені пункти [Чикаленко, 1926, с. 115]. Юрій Полянський також вказував на спорідненість кераміки Заліщиків, Городниці над Дністром, Васильківців, Вигнанки [Полянський, 1928, с. 18].

Вивчаючи матеріали з пам'яток на Придністер'ї, Олег Кандиба 1938 р. у статті «Старша мальована кераміка в Галичині» вперше вводить назву «заліщицька група» в літературу й окреслює низку поселень, які її репрезентують [Кандиба, 2007а, с. 348]. Він розподіляє усі трипільські поселення в басейні Дністра на періоди А та В, опираючись не лише на морфологічні критерії кераміки, а й на стилістичні. Період А складається з фаз Незвиська та Заліщиків. Фаза Заліщики ділиться на дві групи. Перша – Шипинці А, розповсюджена в Галичині та Буковині, характеризується чорним негативним орнаментом. Другу групу дослідник назвав заліщицькою і відніс до неї 12 поселень: Більче-Золоте Парк, Бучач, Васильківці, Вигнанка, Заліщики, Городниця над Збручем, Городниця над Дністром, Лишківці, Незвисько (частково), Новосілка-Костюкова, Стрілківці, Пилипче [Кандиба, 2007а, с. 348]. Для створення нових періодизаційних схем розробками О. Кандиби ще довгий час послуговувалися як польські [Majewski, 1947], так і радянські дослідники [Пассек, 1961; Черныш, 1982; Виноградова, 1983]. Тетяна Пассек, як і Олег Кандиба, виділяла заліщицьку групу з фактично тими ж пам'ятками й віднесла до етапу ВІІ своєї періодизації, коли поліхромна кераміка почала поступатися місцем посудинам із біхромним розписом – червоною та білою фарбою або білою та чорною, хронологічно зіставила групу з поселеннями Поливанів Яр ІІ, Шипинці, Петрени, [Пассек, 1961, с. 15]. У час створення періодизації Т. Пассек басейн Дністра археологічно був вивчений недостатньо і трипільські пам'ятки цього регіону, особливо середнього періоду, могли бути схарактеризовані лише в загальних рисах.

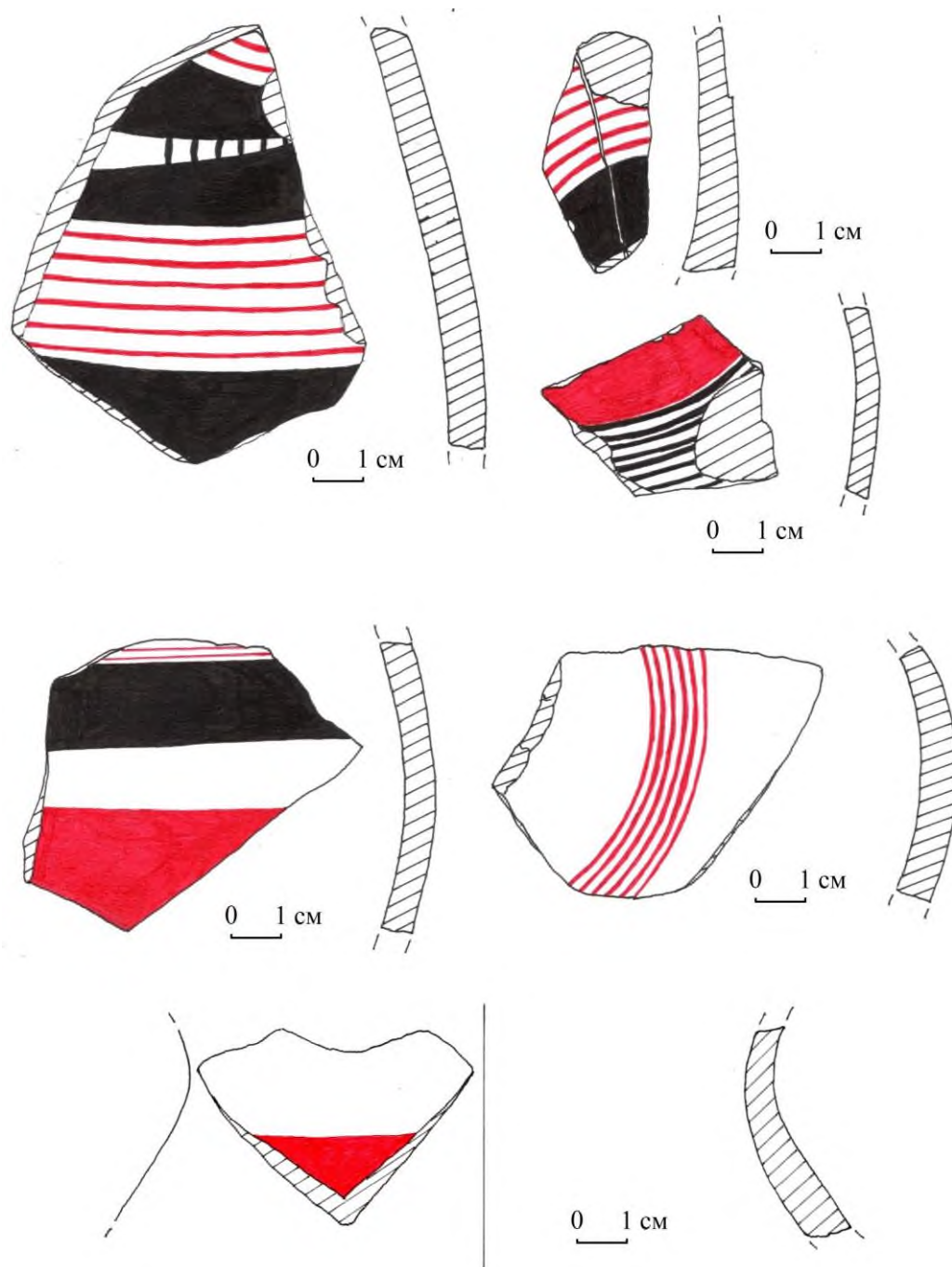

Рис. 9. «Столовий» посуд Більче-Золотого Парку I із розвідок В. Кравець у 1952 р.
Fig. 9. «Tableware» from Bilche-Zolote Park I from surveys conducted by V. Kravets in 1952

Тамара Мовша вперше поставила питання щодо виокремлення перехідного етапу від VI до VII, вивчаючи матеріали поселення Солончени II, середній шар якого зіставляла з пам'ятками фази Кукутень АВ Траян та Корлатень [Мовша, 1965, с. 99–100]. Наталія Виноградова розвинула цю ідею, визначивши трипільські пам'ятки VI–VII, які подібні з поселеннями етапу Кукутень АВ. Ці пункти дослідниця розділила на дві групи: заліщицьку та солонченську. Н. Виноградова збільшила кількість відомих поселень із 12, про які писав

О. Кандиба, до 26 [Виноградова, 1972, 1983]. Вона проаналізувала керамічний комплекс Більче-Золотого Парку, проте місце пам'ятки в середині групи залишилось невизначеним через незначну кількість відомого матеріалу.

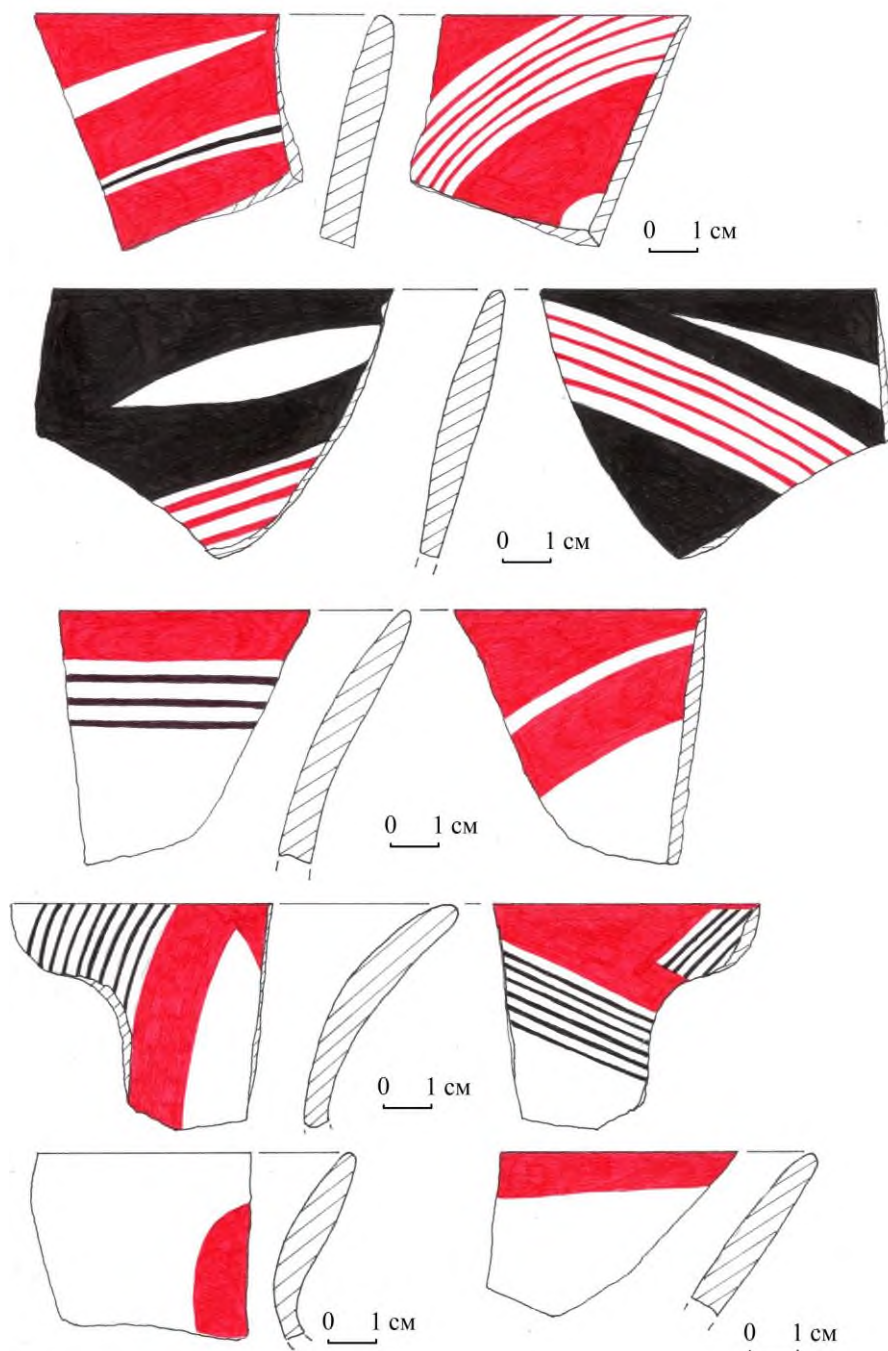

Рис. 10. «Столовий» посуд Більче-Золотого Парку I із розвідок В. Кравець у 1952 р.

Fig. 10. «Tableware» from Bilche-Zolote Park I from surveys conducted by V. Kravets in 1952

Катерина Черниш, покликаючись на Олега Кандибу, виділила заліщицьку та городницьку групи, називаючи їх п'ятим (Заліщики, Вигнанка, Бабин) і шостим (Поливаний Яр II, Кліщив, Бучач, Більче-Золоте (Парк), Крутобородинці I) ступенями другої половини середнього періоду своєї періодизації [Черныш, 1982, с. 205]. Пам'ятки поділені на ступені

після ґрунтового аналізу розпису й форм посудин, оскільки зміни у формі інших виробів і знарядь праці не спостерігалось. Якщо раніший ступінь характеризується розписом, виконаним червоною чи чорною фарбою по білому тлу, то орнамент (спіраль, концентричні кола, овали) пізнішого розбито на пояси, які містяться у верхній частині посудин. Нижня зазвичай майже зовсім не орнаментована.

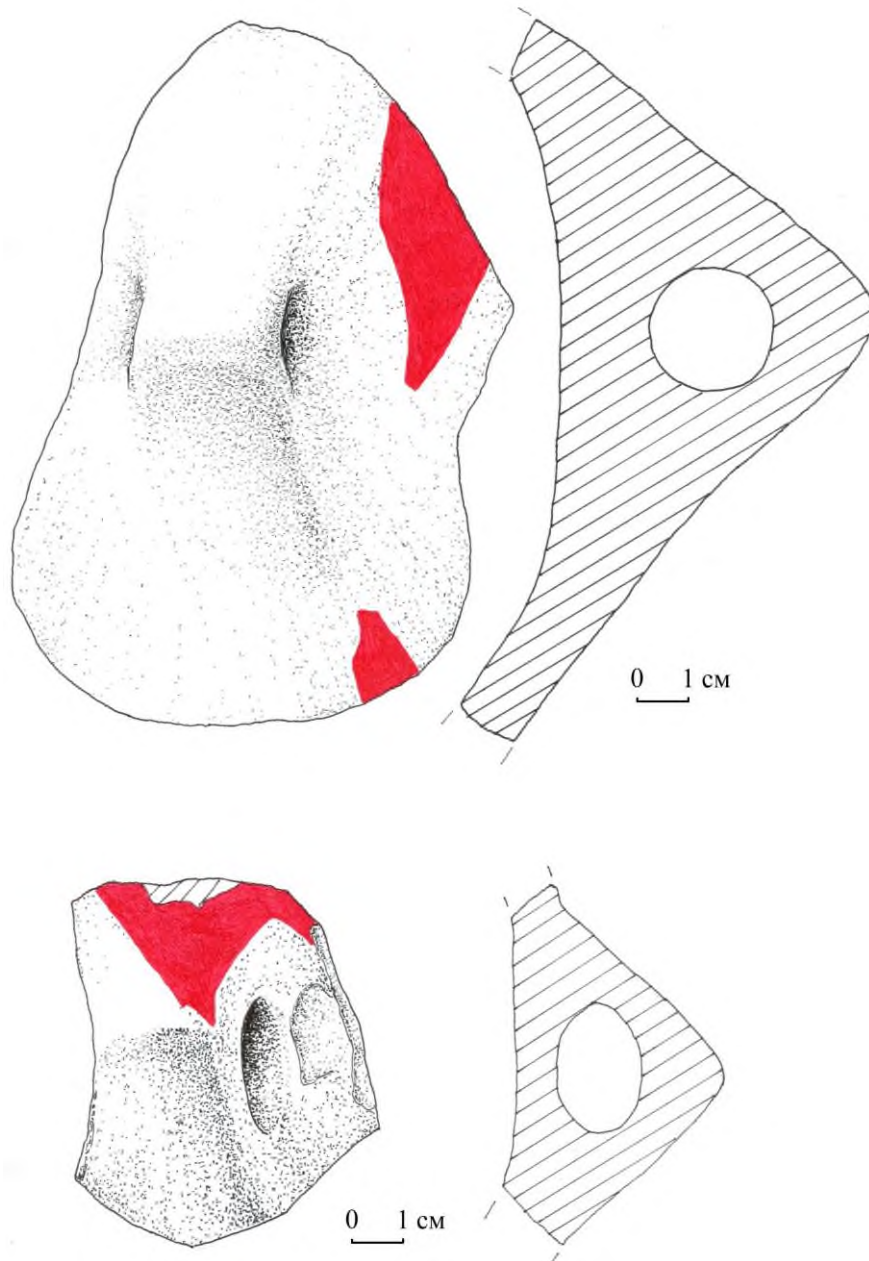

Рис. 11. «Столовий» посуд Більче-Золотого Парку I із розвідок В. Кравець у 1952 р.

Fig. 11. «Tableware» from Bilche-Zolote Park I from surveys conducted by V. Kravets in 1952

Домінує розпис на природному тлі або по червоному чи коричневому ангобу, який виконано чорною, рідше – червоною чи білою фарбами [Черныш, 1982, с. 206–208]. Атрибуція заліщицьких пам’яток у класифікаційних схемах Н. Виноградової та К. Черниш не збігається. Деякі з поселень, матеріал із яких входить у дослідження Н. Виноградової та К. Черниш, на

сьогодні не відносять до заліщицької групи (наприклад, Поливаний Яр II), тому деякі деталі періодизації потребують перегляду й уточнення.

Більче-Золоте Парк I відноситься до заліщицької групи пам'яток. Для визначення його місця (мікрохронології) в середині групи розгляньмо детальніше розписи на кераміці та порівняймо їх із декором інших поселень. Окремо звернімо увагу на мотиви, елементи орнаменту та колористичне рішення. Морфологія посуду тут не так важлива, оскільки у хронологічних межах групи змінювалася не суттєво, на відмінно від орнаментів.

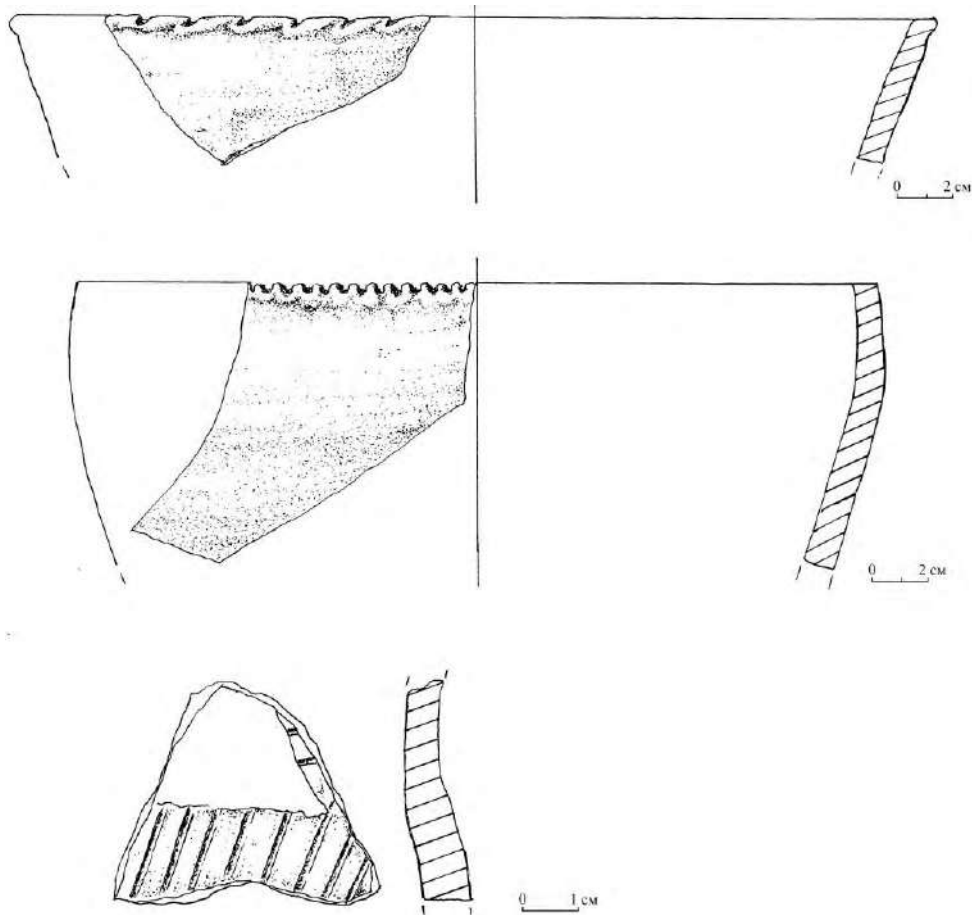

Рис. 12. «Кухонний» посуд Більче-Золотого Парку I із розвідок В. Кравець у 1952 р.

Fig. 12. «Cookware» from Bilche-Zolote Park I from surveys conducted by V. Kravets in 1952

Серед мотивів найпоширеніший геометрично стилізований умовно «ялинковий». У деяких випадках він заміщений трикутником (рис. 13, 1). В елементарному вигляді основа його композиції складається з центральної вертикальної лінії та діагональних, які розходяться від центральної. Цей мотив побудований способом дзеркальної симетрії, віссю якої слугує вертикальна центральна лінія (вона ділить композицію на два блоки), а діагональні відображають одна одну. Під час нанесення розпису орнамент ускладнювався – з'являлися додаткові елементи (краплеподібні фігури, кола). Інколи вертикальна центральна лінія видозмінювалася чи взагалі замінювалася іншими елементами. Таким візерунком розписували переважно внутрішню та зовнішню поверхні мисок або їхніх вінець, рідше – вінця інших типів посуду. Розписи виконували червоною фарбою на білому або натуральному тлі, в одному випадку – чорною. Найближчі аналогії віднайдено на вінцях посудин із Бучача та Заліщиків.

До зразків, які присутні в Бучачі та Більче-Золотому Парку I, подібні розписи з поселень Кукутень і Траян [Bem, 2007, fig. 41, 1; 116; 206, 1; 207, 1].

Інший мотив трапляється переважно на вінцях посудин. Його основа – Т-подібна фігура (рис. 13, 2). Простір навколо неї може бути заповненим іншими елементами: дугами, колами, овалами. Цей мотив утворений, як і попередній, за допомогою дзеркальної симетрії. Віссю симетрії виступає центральна вертикальна лінія, яка ділить мотив на два блоки. Т-подібна фігура може частково розпадатися чи піддаватися стилізації, але завжди ідентифікується. В одному випадку простежено чітку виразність Т-подібної фігури, її побудова ідентична бучацьким зразкам, проте фарба виконання різниться. У Бучачі такий орнамент на вінцях нанесено червоною фарбою на білому тлі, а для Більче-Золотого Парку I притаманна поліхромія – червона й чорна на білому тлі. Ще на двох фрагментах вінців спостережено розпад Т-подібної фігури – від центральної вертикальної лінії відокремились овали. За побудовою такий мотив нагадує розпис із Заліщиків та Бучача, виконаний із використанням поліхромії (чорна, червона та біла фарби) в позитиві на одному зразку та негативі – на іншому. Він виник на ранішому етапі культури – можна спостерігати під вінцями кераміки з пам'ятки Дрегушень (Кукутень А4) [Marinescu-Bilcu, 2000, fig. 122, 1]. Наявний він і під вінцями кераміки поселення Міндрешть у Румунії (Кукутень АВ) [Crîșmaru, 1970, fig. 9, 1, 2] та на пізнішій пам'ятці Яблони I [Bem, 2007, fig. 46, 2; 96, 1, 2]. Такі мотиви використовували винятково для оздобу вінців грушоподібних посудин, зрідка – вінців шоломоподібних покришок.

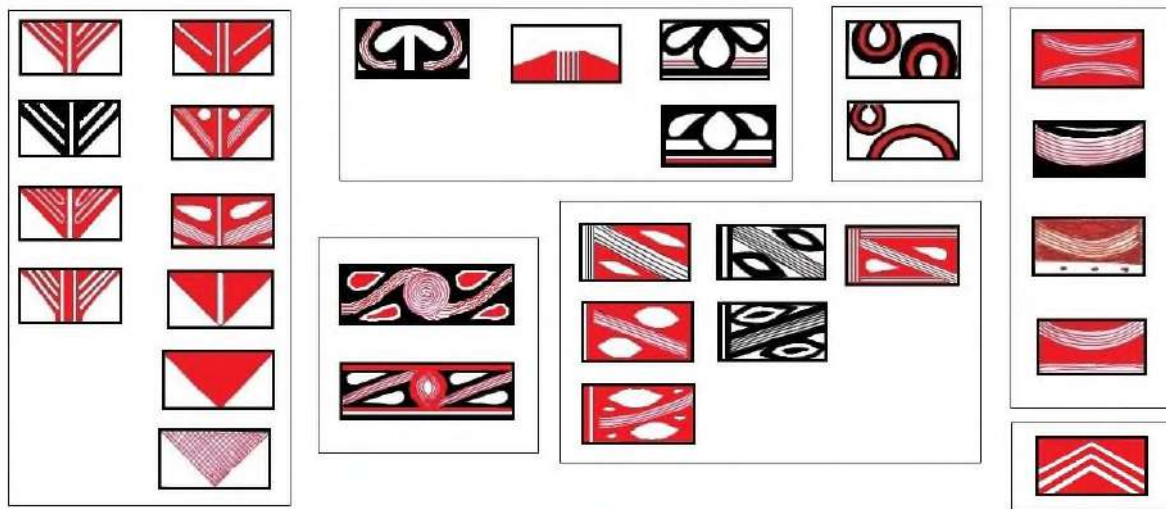

Рис. 13. Мотиви розпису на кераміці Більче-Золотого Парку I

Fig. 13. Motifs of decoration on the ceramic from Bilche-Zolote Park I

В основі наступного використано тангентний орнамент (рис. 13, 3). Центральну тангентну фігуру можуть оточувати додаткові елементи. У літературі такий орнамент відомий під назвами «Tangentenkreisband» за Губертом Шмідтом [Shmidt, 1932], «обігова спіраль» за Олегом Кандибою (використовується ще «біжуча спіраль») [Кандиба, 2007b] чи «тангентний орнамент» за Тетяною Пассек [Пассек, 1949].

Тангентний орнамент належить до меандро-спірального стилю, притаманного для кераміки всієї Кукутень-Трипільської історико-культурної спільноти. Румунський дослідник Раду Вульпе свого часу висловив думку, що він виник із примітивного мотиву, який складався

з кіл й еліпсів, зображених на негативному заштрихованому або точковому тлі [Vulpe, 1956, fig. 5, I]. Кола та еліпсоїди виникли в докукутенській кераміці з мотиву, який складався з горизонтальних смуг, які чергуються із заштрихованими [Vulpe, 1956, fig. 6, a–в]. Його використовували у більш ранній кераміці культури Боян-Джулешть [Vulpe, 1956, fig. 7]. Перемежовуванням кіл та еліпсоїдів [Vulpe, 1956, fig. 5, II–III] утворився мотив кіл, з'єднаних навскісними лініями (тангент) [Vulpe, 1956, fig. 5, IV]. Подальші його зміни привели до створення серії лежачих S-подібних і безперервних спіралей [Vulpe, 1956, fig. 5, V–VI].

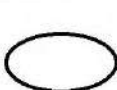
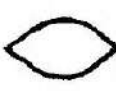
						
11	2	4	6	3	1	1
						
2	1	3	1	1	2	2
						
3	1	1	6			

Рис. 14. Елементи орнаменту в розписах посудин Більче-Золотого Парку I

Fig. 14. Elements of ornament in decoration of ceramic ware of Bilche-Zolote Park I

Широко представлений на інших пам'ятках, тангентний мотив у Більче-Золотому Парку I чітко простежується лише на кількох зразках тулубів грушоподібних посудин, в усіх випадках розпис виконано поліхромно (чорна, червона та біла фарби).

Цікавий мотив, в основі якого кола (рис. 13, 4). Об'єднання кіл в одну групу досить умовне і продиктоване подібністю симетричної побудови орнаменту (перенос однієї фігури – кола). Усі вони – розписи кубків і за будовою подібні до заліщицького зразка. При нанесенні орнаменту використано дві фарби – червону та чорну по світлому ангобу поверхні. Як уже зазначено, такий орнамент притаманний кубкам ранішого часу і на заліщицькій кераміці зберігся як архаїзм.

Метопний орнамент часто бачимо на кубках. Він одним поясом вкриває всю їхню зовнішню поверхню, окрім денця. Основа мотиву – діагональна лінія та два овали (або

«краплі») (рис. 13, 5). Овали розміщуються над діагональною лінією та під нею. Це дуже розповсюджений мотив на кераміці заліщицьких пам'яток (Бучач, Заліщики, Блищанка II, Вигнанка), лише в одному випадку ним прикрашено не кубок, а вінця горщика (Блищанка II).

Наступний мотив утворений дугоподібними лініями і відомий у літературі як «гірлянда» (рис. 13, 6). Його появу й видозміни простежено на раніших румунських пам'ятках (Дрегушень) часу Кукутеня А4 [Marinescu-Bîlcu, 1989, fig. 2, 2; 15, 1; 2000, 120, 2; 121, 5, 7] та Траян [Bem, 2007, fig. 67–74]. На заліщицьких він чіткіше побудований, як і на пізнішій кукутенській кераміці (поселення Ворничень часу Кукутеня АВ) [Crîșmaru, 1970, fig. 9, 5]. Такі розписи зазвичай нанесені під вінцями посудин, зрідка вкривали всю зовнішню поверхню, окрім денця. «Гірлянди» відомі на кераміці Заліщиків, Блищанки II, Більшівців, Городниці над Дністром та Бучача. Проте частота використання мотиву на поселеннях різна: дуже зрідка його застосовували на найпізніших пам'ятках групи – Городниці над Дністром та Бучачі.

Щодо елементів орнаменту (рис. 14), то найвживаніше коло. Помітно, що незаповнене малювали при побудові кількох мотивів, інші варіанти кіл мають чітку прив'язку до того чи того мотиву й використовувалися у його побудові. Овали та краплеподібні фігури – часто вживані елементи орнаменту при побудові композиції у заліщицьких розписах і взаємозамінні в мотивах. Відрізняються за формою (з круглими або загостреними кутами) й положенням на рисунку (горизонтальне або вертикальне). Найпоширеніші незаповнені овали. Спіраль простежується переважно в тангентних орнаментах і зрідка в інших геометричних розписах. Трикутники виступають самостійним мотивом – присутні на вінцях посудин. Т-подібна фігура трапляється у розписах вінець грушоподібних посудин та покришок.

Окремо відзначаю шаховий орнамент. Серед заліщицьких пам'яток він присутній лише на кераміці Заліщиків і Більче-Золотого Парку I. Його пов'язують із впливами культури Петрешть. На ранньому етапі Кукутеня–Трипілья також присутній шаховий орнамент у заглибленому виконанні, пізніше, на етапі Трипілья VI, від нього відмовились і не використовували. Для спорадичної появи шахового орнаменту на етапі Трипілья VI–VII ймовірнішим видається пояснення про вплив культури Петрешть, ніж відродження ранньотрипільських традицій.

На столовому посуді переважає розпис червоною фарбою по білому тлу (зрідка по натуральному) – сягає 40 %. Так оздоблені миски, кубки, амфори, горщики. Мотиви розписів значно різняться між собою і помітно залежать від форми посудини.

Відносно великий відсоток архаїчного стилю α (малюнок утворено білими смугами, заповненими тонкими червоними лініями, на чорному тлі) – 15 %. Ці показники зближують Більче Золоте Парк I із Заліщиками, оскільки там стиль α сягає 20 %, а розпис червоною фарбою на білому тлі – 32 %. Натомість розписи на кераміці Бучача (однієї з найпізніших пам'яток заліщицької групи) демонструють іншу ситуацію: стиль α не перевищує 5 %, а розпис червоною фарбою на білому тлі становить 60 %.

Керамічний комплекс Більче-Золотого Парку I демонструє подібність з іншими пам'ятками заліщицької групи. Порівняння за мотивами й елементами орнаменту показує, що найближчі аналогії перебувають у кераміці Заліщиків та Бучача. При детальному огляді помітно, що за колористикою та мотивами, начиння Більче-Золотого Парку I найбільше відповідає заліщицькому. Крім того, деякі орнаментальні рішення (кола в розписі кубків, шаховий орнамент і «сітка»), наявні на кераміці цих двох поселень та відсутні на інших пам'ятках групи. Між тим, у керамічному комплексі Більче-Золотого Парку I відсутні такі архаїчні стилі, як β (розпис чорною і білою фарбами, який утворює негативний орнамент, побудований спіралями та волутами) й найраніші варіанти стилю α , які, хоч і в незначній кількості, присутні в Заліщиках. Характеристики столового посуду Більче-Золотого Парку I свідчать про його більшу близькість із Заліщиками, ніж із Бучачем, який є однією з найпізніших пам'яток групи.

ЛІТЕРАТУРА

- Виноградова, Н. М. (1972). Памятники переходного этапа Триполья VI–VII в Поднестровье. *Советская археология*, 1, 36–55.
- Виноградова, Н. М. (1983). *Племена Днестровско-Прутского междуречья в период расцвета Трипольской культуры*. Кишинев.
- Кандиба, О. (2007a). Старша мальована кераміка в Галичині. В О. Ольжич. *Археологія* (с. 346–375). Київ.
- Кандиба, О. (2007b). Обігова спіраль в орнаментиці паскової кераміки. В О. Ольжич. *Археологія* (с. 282–306). Київ.
- Кравець, В. П. (1953). Археологічні дослідження на Поділлі в 1952 р. (звіт про роботу трипільського загону Подільської археологічної експедиції). *Науковий архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*. Оп. № 5. Од. зб. № 120. 40 арк.
- Кравець, В. П. (1955). Изучение поздне трипольских памятников в Верхнем Поднестровье. *Краткие сообщения Института археологии*, 4, 133–136.
- Кричевский, Е. Ю. (1940). Раскопки на поселении Коломийщина и проблема трипольских площадок. *Трипільська культура* (Т. 1, с. 479–592).
- Мовша, Т. Г. (1965). Многослойное трипольское поселение Солончены II. *Краткие сообщения Института археологии*, 105, 99–100.
- Пассек, Т. С. (1940). Трипільське поселення Коломийщина. *Трипільська культура* (Т. 1, с. 9–41).
- Пассек, Т. С. (1949). Периодизация трипольских поселений. *Материалы и исследования по археологии* (Т. 10, с. 3–248).
- Пассек, Т. С. (1961). Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья. *Материалы и исследования по археологии СССР* (Т. 84, с. 3–228).
- Полянський, Ю. (1928). Нові археологічні знахідки з Галичини. *Записки наукового товариства імені Шевченка*, 149, 9–30.
- Смірнова, Г. І., Черниш, К. К. (1956). Звіт про розкопки верхніх шарів поселення біля с. Незвисько в 1956 році. *Науковий архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*. Оп. № 5. Од. зб. № 191. 64 с.
- Сохацький, М. П. (1992). З історії археологічних досліджень на Борщівщині. *Літопис Борщівщини*, 1, 4–10.
- Сохацький, М. П. (1993). Археологічні роботи Борщівського краєзнавчого музею у 1991–1993 рр. *Літопис Борщівщини*, 3, 10–15.
- Черныш, Е. К. (1982). Энеолит Молдавии и Правобережной Украины. В *Энеолит СССР* (с. 165–321). Москва.
- Чикаленко, Л. (1926). Нарис розвитку української неолітичної мальованої кераміки. *Трипільська культура на Україні*. Київ, 113–118.
- Яковишина, Я., Куценяк, О. (2016). Керамічний комплекс трипільського поселення Незвисько з розкопок Л. Козловського: спроба систематизації. *Materials and studies on archeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 20, 57–68.
- Bem, C. (2007). *Traian Dealul Fântânilor fenomenul Cucuteni A–B*. București.
- Crîșmaru, A. (1970). Contribuții la cunoașterea neoliticului din împrejurimile Săvenilor (jud. Botoșani). *Studii și Cercetări De Istorie Veche*, 21(2), 267–285.
- Dumitrescu, V. (1974). *Arta preistorică în România*. București.
- Kadrow, S. (Ed.). (2013). *Bilcze złote materials of the tripolye culture from the Werteba and the ogród sites*. Kraków.
- Kirkor, A. (1877). Sprawozdanie z wycieczki archeologiczno-antropologicznej na Podolu galicyjskiem odbytej w r. 1876. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 1, 12–17.
- Kirkor, A. (1879). Sprawozdanie i wykaz zabytków, złożonych w Akademji Umiejętności z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w r. 1878. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 3, 12–46.
- Laszlo, A. (1914). Fouilles á la station primitive de Erösd (1907–1911). *Dolgazatok*, 2, 22–31.

- Majewski, K. (1947). *Studia nad kultura trypilska. Archeologia*, 1. Wrocław, 1–72.
- Marinescu-Bîlcu, S. (1981). *Ţirpeşti. From Prehistory to History in Eastern Romania. British Archaeological Reports*.
- Marinescu-Bîlcu, S. (1989). *Ceramica cucuteniană de la Drăguşeni: tradiţii, creaţii, proprii, aspecte regionale. Studii şi Cercetări De Istorie Veche*, 40(3), 215–241.
- Marinescu-Bîlcu, S., Bolomey, A. (2000). *Drăguşeni a cucutenian community*. Bucureşti.
- Matasă, C. (1946). *Frumuşica, village prehistorique a ceramique peinte dans la Moldavie du nord*. Bucureşti.
- Ossowski, G. (1895). *Sprawozdanie czwarte z wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w r. 1892. Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 18, 1–29.
- Schmidt, H. (1932). *Cucuteni*. Bucureşti.
- Vulpe, R. (1956). *Problemele neoliticului carpato-niprovian în lumina săpăturilor de la Izvoare. Studii şi Cercetări De Istorie Veche*, 7(1–2), 53–94.
- Vulpe, R. (1957). *Izvoare. Săpăturile din 1936–1948*. Bucureşti

REFERENCES

- Vinogradova, N. M. (1972). *Pamjatniki perehodnogo jetapa Tripol'ja BI–BII v Podnestrov'e. Sovetskaja arheologija*, 1, 36–55 (in Russian).
- Vinogradova, N. M. (1983). *Plemena Dnestrovsko-Prut'skogo mezhdurech'ja v period rascveta Tripol'skoj kul'tury*. Kishinev (in Russian).
- Kandyba, O. (2007a). *Starsha malovana keramika v Halychyni*. In O. Olzhych. *Arkheolohiia* (pp. 346–375). Kyiv (in Ukrainian).
- Kandyba, O. (2007b). *Obihova spiral v ornamentytsi paskovoi keramiky*. In O. Olzhych. *Arkheolohiia* (pp. 282–306). Kyiv (in Ukrainian).
- Kravets, V. P. (1953). *Arkheolohichni doslidzhennia na Podilli v 1952 r. (zvit pro robotu trypils'koho zahonu Podil'skoi arkheolohichnoi ekspedyt'sii)*. *Naukovyi arkhiv Instytutu ukraïnoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukraïny*. Op. № 5. Od. zb. № 120, 40 ark. (in Ukrainian).
- Kravec, V. P. (1955). *Izuchenie pozdnetripol'skikh pamjatnikov v Verhnem Podnestrov'e. Kratkie soobshhenija Instituta arheologii Akademija nauk USSR*, 4, 133–136 (in Russian).
- Krichevskij, E. Ju. (1940). *Raskopki na poselenii Kolomyishchina i problema tripol'skikh ploshhadok. Trypilska kultura* (Vol. 1, pp. 479–592) (in Russian).
- Movsha, T. G. (1965). *Mnogoslojnoe tripol'skoe poselenie Soloncheny II. Kratkie soobshhenija Instituta arheologii*, 105, 99–100 (in Russian).
- Passek, T. S. (1940). *Trypilske poselennia Kolomyishchyna. Trypilska kultura* (Vol. 1, pp. 9–41) (in Ukrainian).
- Passek, T. S. (1949). *Periodizacija tripol'skikh poselenij. Materialy i issledovanija po arheologii* (Vol. 10, pp. 3–248) (in Russian).
- Passek, T. S. (1961). *Rannezemledel'cheskie (tripol'skie) plemena Podnestrov'ja. Materialy i issledovanija po arheologii SSSR* (Vol. 84, pp. 3–228) (in Russian).
- Polianskyi, Iu. (1928). *Novi arkheolohichni znakhidky z Halychyny. Zapysky Naukovoho Tovarystva im. T. Shevchenka*, 149, 9–30 (in Ukrainian).
- Smirnova, H. I., & Chernysh, K. K. (1956). *Zvit pro rozkopky verkhnikh shariv poselennia bilia s. Nezvysko v 1956 rotsi. Naukovyi arkhiv Instytut ukraïnoznavstva, Natsionalna akademiia nauk Ukraïny*. Op. 5. Od. zb. 191, 64 pp. (in Ukrainian).
- Sokhatskyi, M. P. (1992). *Z istorii arkheolohichnykh doslidzhen na Borshchivshchyni. Litopys Borshchivshchyny*, 1, 4–11 (in Ukrainian).
- Sokhatskyi, M. P. (1993). *Arkheolohichni roboty Borshchivskoho kraieznavchoho muzeiu u 1991–1993 rr. Litopys Borshchivshchyny*, 3, 10–15 (in Ukrainian).
- Chernysh, E. K. (1982). *Jeneolit Moldavii i Pravoberezhnoj Ukraïny. In Jeneolit SSSR* (pp. 165–321). Moskva (in Russian).

- Chykalenko, L. (1926). *Narys rozvytku ukrainskoi neolitychnoi malovanoi keramiky. Trypilska kultura na Ukraini*. Kyiv, 113–118 [in Ukrainian].
- Yakovyshyna, Ya., & Kutseniak, O. (2016). Ceramic complex of Trypillia settlement of Nezvys'ko from excavations, led by L. Kozłowski: attempt of systematization. *Materials and studies on archeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 20, 57–68 (in Ukrainian).
- Bem, C. (2007). *Traian Dealul Fântănilor fenomenul Cucuteni A–B*. București (in Romanian).
- Crîșmaru, A. (1970). Contribuții la cunoașterea neoliticului din împrejurimile Săvenilor (jud. Botoșani). *Studii și Cercetări De Istorie Veche*, 21(2), 267–285 (in Romanian).
- Dumitrescu, V. (1974). *Arta preistorică în România*. București (in Romanian).
- Kadrow, S. (Ed.). (2013). *Bilcze złote materials of the tripolye culture from the Werteba and the ogród sites*. Kraków (in English).
- Laszlo, A. (1914). Fouilles á la station primitive de Erösd (1907–1911). *Dolgazatok*, 2, 22–31 (in Romanian).
- Kirkor, A. (1877). Sprawozdanie z wycieczki archeologiczno-antropologicznej na Podolu galicyjskiem odbytej w r. 1876. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 1, 12–17 (in Polish).
- Kirkor, A. (1879). Sprawozdanie i wykaz zabytków, złożonych w Akademji Umiejętnosci z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w r. 1878. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 3, 12–46 (in Polish).
- Majewski, K. (1947). *Studia nad kultura trypilska. Archeologia*, 1, 1–72 (in Polish).
- Marinescu-Bilcu, S. (1981). *Tirpești. From Prehistory to History in Eastern Romania. British Archaeological Reports* (in English).
- Marinescu-Bilcu, S. (1989). Ceramica cucuteniană de la Drăgușeni: tradiții, creații, proprii, aspecte regionale. *Studii și Cercetări De Istorie Veche*, 40(3), 215–241 (in Romanian).
- Marinescu-Bilcu, S., & Bolomey, A. (2000). *Drăgușeni a cucutenian community*. București (in Romanian).
- Matasă, C. (1946). *Frumușica, village prehistorique a ceramique peinte dans la Moldavie du nord*. București (in Romanian).
- Ossowski, G. (1895). Sprawozdanie czwarte z wycieczki paleoetnologicznej po Galicyi w r. 1892. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 18, 1–29 (in Polish).
- Schmidt, H. (1932). *Cucuteni*. București (in Romanian).
- Vulpe, R. (1956). Problemele neoliticului carpato-niprovian în lumina săpăturilor de la Izvoare. *Studii și Cercetări De Istorie Veche*, 7(1–2), 53–94 (in Romanian).
- Vulpe, R. (1957). *Izvoare. Săpăturile din 1936–1948*. București (in Romanian).

Стаття: надійшла до редакції 16.12.2021
прийнята до друку 21.04.2022

TRYPILLIAN SETTLEMENT BILCHE ZOŁOTE PARK I
(based on the materials of surveys conducted by Valentyna Kravets in 1952)

Yana YAKOVYSHYNA

*Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine,
Vynnychenko Str., 24, 79008, Lviv, Ukraine,
e-mail: jkovyshyna@ukr.net*

Bilche-Zolote Park I belongs to the Zalischyky group of sites, so to determine its place (micro-chronology) inside the group, paintings on ceramics were considered and a comparative analysis with the decor of vessels from other settlements was conducted. Special attention is paid to motifs, elements of ornament, and color solutions. Finds discovered in 1952 were put into scientific use. This material was systematized and supplemented with vessels already known in the literature, excavated at the end of the XIX century.

The site has three different layers of Trypillia: BI–BII (Bilche-Zolote Park I), B II (Bilche-Zolote Park II), and C I (Bilche-Zolote Park III). Emphasis is placed on the lower layer of Bilche-Zolote, which belongs to the time of Trypillia BI–BII, and exactly it was found by Valentyna Kravets and Igor Sveshnikov during surveys in 1952 when the Trypillian detachment of the Podillya Archaeological Expedition conducted research in Bilche-Zolote Park. It is noted that the results of the explorations have not been published, and the materials are stored in the holdings of the Archaeological Museum of the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.

It is stated that the ceramic complex of Bilche-Zolote Park I shows similarities with other sites of the Zalischyky group. It is established that a comparison of motifs and elements of ornament demonstrates that the closest analogies are found among the ceramics of Zalischyky and Buchach. Upon closer inspection, it is noticeable that in terms of colors and motifs, ceramic ware of the Bilche-Golden Park I is more in line with Zalischyky one; in addition, some ornamental solutions (circles in the decoration of goblets, chess ornaments, and «grid») are found on the ceramics of these two settlements and are absent on other sites of this group. It is observed that in the ceramic complex of Bilche-Zolote Park I there are no such archaic styles as β (black and white painting, which forms a negative ornament, built of spirals and volutes) and the earliest variants of the α style, which, although in small number, are present in Zalischyky. It is concluded that the characteristics of the tableware of Bilche-Zolote Park I demonstrate its closer proximity to Zalischyky than to Buchach, which is one of the latest sites of the group.

Key words: Bilche-Zolote Park, Trypillia, ceramic ware, painted ornament, Zalischyky group.